

Emiliya Xudiyeva
Azərbaycan Dillər Universiteti

İBRİ DİLİNDƏ CİNS VƏ KƏMIYYƏT KATEQORİYASI

Açar sözlər: qadın cinsi, kişi cinsi, kəmiyyət kateqoriyası, istisna

Ключевые слова: женский род, мужской род, категория количества, исключение

Key words: feminine, masculine, quantity category, exclusion

İbri dilində nitq hissəsi əsas və köməkçi olmaqla iki qrupa ayrılır. Əsas nitq hissəsinə isim, sifət və feil, köməkçi nitq hissəsinə isə sözlünü, bağlayıcılar, kəmiyyət bildirən sözlər, sual ədatları, şəxs əvəzlilikləri və saylar aiddir.

Ümumi qrammatik mənasına görə isim canlı varlıqları, bitkiləri və cansız əşyaları ifadə edir. İsimlərin leksik-qrammatik kateqoriyası olan cins kateqoriyası bütün dünya dilləri üçün xarakterik xüsusiyyət deyildir. Bu kateqoriyaya flektiv dillərdən hind-avropa və sami-hami dil ailəsində, aqlütinativ dillərdən qafqaz dil ailəsinin ayrı-ayrı dillərində, inkorporativ dillərdən amerika hindilərinin ayrı-ayrı dillərində rast gəlinir.

İbri dilində isimlər kişi və qadın olmaqla iki cinsə bölünür. Bu gün qədim ibri dilindəki sözlərin cinsinin hansı qaydalara əsasən müəyyən olunması məlum deyildir. Müasir ibri dilində isimlərin əksəriyyəti kişi cinsinə məxsusdur. Bu cinsə aid isimlərin heç bir morfoloji göstəricisi olmur. Qadın cinsinə aid isimlər isə xüsusi sonluqlarla bitir [1, s.10]. Həmin sonluqlar aşağıdakılardır:

1. הַ sonluğu. Məsələn, תמונה –[temunah] – şəkil; פינה [pinah]- künc
2. ית sonluğu. Məsələn, מכונית -[mexonit]- maşın; כפית [kapit]- çay qaşığı
3. ות sonluğu. Məsələn, תרבות -[tarbut]- mədəniyyət; סוכנות -[soxnut] – təşkilat
4. תְּ sonluğu. Məsələn, מהברת -[maxberet]- dəftər; מרפסת -[mirpeset]- balkon
5. תֹּ sonluğu. Məsələn, טבעת -[taba‘at]-üzük; צלחת -[tsalaxat]- boşqab

Yuxarıdakı sonluqların bəzilərinin ilkin formaları başqa cür olmuşdur. Məsələn, הַ sonluğunun ilkin forması תְּ olmuş, fonetik dəyişiklik nəticəsində הַ sonluğuna çevrilmişdir. תְּ sonluğunun ilkin forması isə תֹּ olmuşdur. Məsələn, גינת – [neqinat] - musiqi, ifa sözü indi גינה [neqina] kimi, מולדת[moladt]- vətən sözü isə מולדת[moledet] formasında yazılır [2, s.15]. Qalan sonluqlarla bitən isimlər kişi cinsinə aiddir.

Məlum olduğu kimi XVIII yüzillik boyunca ölü dil olan ibri dili XX əsrdə yenidən dirçəldilir və İsrail dövlətinin rəsmi dili elan olunur. Müasir ibri dilinə rus, alman, ingilis, ərəb dilinin böyük təsiri olmuşdur. İbri dili dirçəldikdən sonra dildə yeni yaranan sözlər növbəti qaydalara əsasən kişi və ya qadın cinsi kimi müəyyənləşdirilmişdir:

1. Digər bir dildən alınan söz həmin dildə hansı cinsdədirsə, ibri dilində də həmin cins saxlanılmaqla;

2. Hər hansı bir alınma sözün cinsi həmin sözün xarici dildəki son hecasının verdiyi səs ilə müəyyən edilir. Əgər həmin son heca ת- t və ya ה- he hərfi ilə bitərsə, o qadın cinsinə aid edilir.

3. İbri dilində mövcud olan kök əsasında yeni söz yaranarsa, həmin sözün əcnəbi dildə hansı cinsə aid olmasına diqqət yetirilir. Əgər həmin söz əcnəbi dildə qadın cinsindədirsə, o zaman yeni yaranan söz də qadın cinsi sonluğuna uyğunlaşdırılır. Məsələn, rus dilindəki kaset sözü olan “кассета” qadın cinsində olduğuna görə ibri dilindəki bu mənanı ifadə edən קלטה-[kaletet]-sözü də qadın cinsindədir. Bu sözün קלט sözüdür ki, bu da qəbul etmək deməkdir [3, s.46].

Bibliyada elə sözlər vardır ki, onlar həm kişi, həm qadın cinsində eyni formada işlənir. O sözlərdən bu gün də müasir ibri dilində istifadə olunur. Məsələn, רווח-[ruax]-külək, ruh; דרך-[derex]-yol, üsul; שמש-[shemesh]-günəş və s. Sonrakı dövrlərdə də bu qaydaya tabe olan bir qrup sözlər yaranmışdır.

כד	[kad]	küp
מחנה	[maxaneh]	düşərgə
מטבע	[matbeaʿ]	qəpik
סכין	[sakin]	bıçaq
לשון	[lashon]	dil
תהום	[tehom]	uçurum
תבל	[tibel]	dünya, cahan
שלד	[sheled]	skelet
שדה	[sadeh]	sahə, zəmi

Bu tip isimlərlə işlənən sifət həm qadın, həm də kişi cinsində ola bilər. Məs, שכין ישן-[sakin yashen]- köhnə bıçaq və ya שכין ישנה-[sakin yeshenah] – köhnə bıçaq. İsimlərin hər iki cinsdə işlənmə bilməsi ibri dilinin inkişaf tarixi ilə və bu istiqamətdə olan müəyyən dəyişikliklərlə bağlıdır [3,s.48].

İbri dilində elə isimlərə rast gəlmək mümkündür ki, zamana uyğun olaraq onlar müxtəlif dövrlərdə müxtəlif cinsdə olmuşlar. Məsələn, שדה-[sadeh]- sahə, zəmi, sözü Bibliyada və müasir ibri dilində kişi cinsindədirsə, e.ə. III əsrdə yaranan Xazal dilində (Bibliya ibrancəsi dilindən sonra yaranan ibri dili) qadın cinsində, כוס-[kos]-stəkan sözü Bibliya və müasir ibri dilində qadın cinsindədirsə, e.ə. III əsrdə yaranan Xazal dilində (Bibliya ibrancəsi dilindən sonra yaranan ibri dili) kişi cinsində olmuşdur [4, s.12].

Müasir ibri dilində yuxarıda göstərilən qadın cinsi sonluqları ilə bitməyən, yəni formaca kişi cinsində olan, lakin qadın cinsinə aid olan bir sıra isimlər mövcuddur. Həmin isimlərə aşağıdakıları nümunə göstərmək olar:

פֶּעַם	[paʿam]	dəfə
צִפְרָדֵּי	[tsefardeaʿ]	qurbağa

צפור	[tsipor]	quş
נפש	[nefesh]	Nəfəs
אש	[ʿesh]	od
באר	[beʿer]	quyu
כפר	[kikar]	meydan
דיו	[deyo]	Mürəkkəb
עצם	[ʿetsem]	sümük
קרקע	[karkaʿ]	torpaq
ארץ	[ʿerets]	ölkə
אבן	[ʿeven]	daş
קרב	[xever]	qılinc
עיר	[ʿir]	şəhər
לשון	[lashon]	dil
כוס	[kos]	stəkan
חצר	[xatser]	həyət
עת	[ʿet]	dövr
נעל	[naʿal]	ayaqqabı

Bu kimi isimlər sifətlərlə işlənərkən sifət də qadın cinsində olur. Məs, עיר – [ir yafa] – gözəl şəhər, כוס חדשה – [kos xadashah] – təzə stəkan [5].

Formaca kişi cinsində olub, amma qadın cinsinə aid olan isimlər kimi formaca qadın cinsində olub, amma kişi cinsinə aid olan isimlər də mövcuddur. Məsələn, לילה – [laylah]- gecə sözü qadın cinsinə aid olan sonluqla bitmə də kişi cinsindədir. Məsələn, לילה – [Laylah] – gecə. Bu hal vurgunun yeri ilə bağlıdır. Belə ki, הַ sonluğu ilə bitən isimlərdə vurğu bu sonluğun üzərinə düşürsə, “gecə” sözündə vurğu ilk hecaya düşür. Bu kimi isimlərin aid olduğu sifət isə kişi cinsində olur. Məsələn, טוב לילה [layla tov]- Gecəniz xeyrə qalsın (hərfi mənada isə “yaxşı gecə”) [5].

Qadın cinsində olan canlılar sərbəst sonluqlarla bitir. Məs, אַמָּא – [ʿimaʾ]- ana, אחות – [axot]- bacı, סבֿתָּא – [savtaʾ]- nənə və s.

Peşə, ixtisas bildirən isimlərin həm kişi, həm də qadın cinsi forması mövcuddur. Həmin isimlər sonluqlarına görə kişi və ya qadın cinsinə aid olur. Məsələn, פּאָקֿיד – [pakid]- kişi işçi, פּעֿקֿידָה – [pekida]-qadın işçi; מְנַהֵל – [menahel]-kişi müdir, מְנַהֵלֶת – [menahel]-qadın müdir. Lakin bəzi peşə bildirən sözlər var ki həm kişi, həm də qadın üçün işlənir. Məs, רֹאשׁ הַמַּמְשָׁלָה – [roʾsh hamemshalah]-həm qadın, həm də kişi cinsində baş nazir [6].

İbri dilində ölkə, şəhər adları, bədənin cütdə olan üzvləri də qadın cinsindədir. Məs, יְרוּשָׁלַיִם הָעִתִיקָה – [yerushalaym haʿatikah]-qədim Yerusəlim; עֵינַי כַּחֲלוֹהַ – [ʿayn kxolah]- mavi göz.

İsimplərin cins kateqoriyasında olan çoxsaylı istisla hallar onların cəm halının da müxtəlif olmasına səbəb olur. İbri dilindəki isimlər cəmlənərkən aid olduğu cinsə uyğun cəm sonluğu qəbul edir. Bir qayda olaraq kişi cinsində olan isimlər ים [im] sonluğu, qadın cinsində olan isimlər isə ות [ot] sonluğu qəbul edirlər. Məs,

חברים-חבר [xaver- xaverim]- dost-dostlar; חברה-חברות [xavera-xaverot]-rəfiqə-rəfiqələr. Lakin, isimlərin cəm kateqoriyasında da müəyyən istisna hallar mövcuddur. Bunlar aşağıdakılardır:

אב	[ʻav]	ata
אולם	[ʻulam]	zal
אור	[ʻor]	işiq
גורל	[qoral]	bəxt, tale
גבול	[gevul]	sərhəd
חוב	[xov]	borc
כוח	[koax]	güc, qüvvə
צבא	[tsavaʻ]	ordu
רגש	[regesh]	hiss
רחוב	[rexov]	küçə

Bu isimlərlə işlənən sifətlər kişi cinsinə məxsus cəm sonluğu qəbul edir. Məs, רחובות ארוכים – רחוב ארוך [rexov arux]- [rexovot arukim] uzun küçə - uzun küçələr [6].

וְ, ון sonluqları ilə bitən və Tanax dövründən bu günə qədər gəlib çıxan isimlər kişi cinsində olsa da וַ qadın cinsi sonluğunu qəbul edir. Məsələn, שולחן-שולחנות [shulxan- shulxanot]- stol-stollar; ארון-ארונות [ʻaron- ʻaronot] – şkaflar; חלון-חלונות [xalon-xalonot]-pəncərə-pəncərələr.

Lakin, מילון – [milon]-lüğət, שעות- [shaʻon]-saat kimi sözlər cəmlənərkən ים [im] sonluğunu qəbul edir. Məsələn, שעונים יקרים-[sheʻonim yekarim]- bahalı saatlar.

Cəmlənərkən istisnalıq təşkil edən isimlərdən bir qismi הַ sonluğu ilə bitən qadın cinsli isimlərdir. Bu qrup isimlər cəmlənərkən וַ [ot] sonluğu deyil, ים [im] sonluğu qəbul edir. Məs, מילה- מילים [mila- milim] -söz-sözlər; שנה-שנים [shanah-shanim]- il-illər, ביצה-ביצים [beytsa-beytsim]-yumurta-yumurtalar. Belə isimlərlə işlənən sifət cəmlənərkən qadın cinsinə məxsus cəm sonluğu qəbul edir. Məs, מילה חדשה- מילים חדשות [milah xadashah]-[milim xadashot]-yeni söz- yeni sözlər.

Yuxarıda sadalanan istisnalardan başqa müasir ibri dilində cəmlənərkən kökdən dəyişən isimlərə də rast gəlinir. Məs, אישה-נשים [ʻishah]-[nashim] qadın-qadınlar, אמה-אמהות [ʻimaʻ]-[ʻimahot] ana-analar, אחות-אחיות [ʻaxot]-[ʻaxayot] bacı-bacılar.

İbri dilindəki isimlərin bəziləri yalnız cəm formada işlənir və həmin isimlər kişi cinsində olur. Məsələn, שמיים [shamaym]-səma, חיים [xaym] -həyat.

Bəzən müəllif hər hansı bir ismin cinsini tapmaqda çətinlik çəkir. Bu zaman yaranmış suallar ibri dilinin tarixini, inkişaf mərhələlərini, dilin qrammatik, leksik və terminoloji normalarını müəyyən edən İbri dili akademiyası tərəfindən cavablandırılır.

Ədəbiyyat

1. Леонид Зелигер. Иврит. Фонетика, морфология, орфография и чтение. 1986. Иерусалим.

2. 1995 תחביר למתקדמים.רבקה בליבוים.ירושלים [taxbir lemitkadmim. Rivka Bleboim. Yerushalaym 1995]
3. Asher Vayzer. Dikduk halashon haivrit. Tel-Aviv – 1953
4. 2009 להצליח בעברית. מאירה מעדיה. ישראל [lehatsliax be'ivrit. me'ira ma'adya. Israel 2009]
5. İbri dilinin tarixi - <https://www.safa-ivrit.org/history/intro.php> -
6. Sami dilləri - <https://www.gabidanon.info/heb/index.php/archives/32>

Resume

Category of Gender and Quantity in Hebrew

This article deals with category of gender and quantity in the Hebrew language. Author discusses the exceptional cases of the category of gender, clarifies their reasons, and investigates changes occurring in the plural nouns.

Резюме

Категория рода и количества в иврите

В статье рассматриваются категории рода и количества в иврите. Автор рассматривает исключения проявляемые при образовании категории рода, вскрывает их причины, а также анализирует изменения происходящие в именах во множественном числе.

Rəyçi: fil.ü.f.d. T.Hüseynbalayeva